

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ ІЗ НЕПОШИРЕНИМИ ПРЕДИКАТНИМИ СТІЙКИМИ ДІЄСЛІВНО-ІМЕННИМИ СПОЛУКАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЯКОСТІ

Як відомо, предикати якості передають статичну ознаку, що є постійною, невід'ємною ознакою істоти або предмета і визначає їх характеристичну своєрідність, відмінність від інших істот чи предметів. На відміну від дії, процесу і стану якість “не виявляє фазовості існування, характеризується цілісністю переміщення на часовій осі” [3, 102], відзначається незмінністю, стабільністю, постійністю та внутрішньою належністю предметів.

Окрім прикметників, що спеціалізуються на вираженні якісної ознаки [3, 102; 9, 21], реальну, онтологічну ознаку особи чи предмета можуть передавати також дієслова, іменники та усталені звороти [2, 84; 1, 40]. Стійкі дієслівно-іменні сполуки (далі – СДІС) як своєрідні аналітичні форми дієслівного типу вирізняються з-поміж згаданих мовних засобів здатністю репрезентувати різні аспекти її вияву, набутою завдяки особливостям їх структурної побудови.

За характером експлікації предикативної ознаки аналітичні предикати якості поділяються на:

1. Предикати, які представляють якісну ознаку як таку, що внутрішньо належить предметіві, не виходить за його межі, тобто безвідносно до інших предметів: *Український нарід завше відзначався порядністю, щирістю й працелюбністю* (З журналу). – Для вираження вищезазначених особистісних рис українця як представника української нації не вимагаються інші об'єкти, оскільки ці ознаки є самодостатніми і вповні характеризують свого носія та його внутрішню сутність.

2. Предикати, які для визначення якісної ознаки особи або предмета потребують наявності інших осіб чи предметів, на яких ця ознака спрямована: *Усі роботи майстра відзначаються схожістю з творами раннього періоду творчості його геніального вчителя* (З журналу). – У наведеному прикладі має місце ідентифікація якісної ознаки суб'єкта якості за ознакою інших

предметів, виявляючи онтологічну сутність подібності / відмінності як ознаки співвідносної міри вияву.

Характер якісної ознаки зумовлює відповідне валентне оточення аналітичних предикатів якості – кількість актантів та їх семантичні функції.

Безвідносно виражена якісна ознака породжує зв'язок предикатів якості лише з носієм якісної ознаки, тобто їх мінімальну, одномісну, валентну рамку. Наприклад: – *Вона бідна дівчина, але, як бачите, не жадібна до подарунків. Вона має гонор, дійсний гонор* (Л. Яновська). – Відкриття предикатами однієї облігаторної валентної позиції – позиції актанта із семантичною функцією суб'єкта якості – дає підстави кваліфікувати їх як одновалентні.

Якісна ознака, що виходить за межі предмета, зумовлює зв'язок предикатів якості не тільки з носієм якісної ознаки, а й з об'єктом, тобто двомісність їх валентної рамки, на основі чого такі предикати отримали статус двовалентних¹. Наприклад: *Видання альбому, в якому митці продовжили традиції “Живописної України” Тараса Шевченка, безперечно, мало значення для подальшого розвитку української художньої культури* (С. Музиченко). – Поняття значущості чи вагомості чого-небудь для своєї експлікації вимагає певної істоти чи предмета, щодо яких описувана ознака і виявляється.

Отже, у семантико-синтаксичній структурі речень із предикатними СДІС на позначення якості виділяються дві субстанціальні синтаксеми із семантичною функцією суб'єкта і об'єкта.

Серед диференційних ознак субстанціальної синтаксеми зі значенням суб'єкта якості авторами відзначаються пасивність і статичність [2, 17; 7, 103, 124; 3, 114; 9, 18]. Статичність протиставляє предикат якості предикатам дії, процесу і стану, оскільки, на відміну від їх денотатів, якісна ознака характеризується як щось, що не створюється в межах описуваного відрізка часу, а просто переміщується в часі [7, 103]. “Вона (якість. – В.Г.) не переходить безпосередньо з однієї фази в іншу в кожний момент існування, а

---

¹ Двовалентність предикатів якості кваліфікується як нетипове явище, набуте у зв'язку з їх “закріпленням у присудковій функції і більшим порівняно з одновалентними предикатами наближенням до типової предикатної сполучуваності” [3, 102].

постає такою властивістю, з якою пов'язуються типова своєрідність предмета, його відмінність від інших предметів”¹ [3, 102]. З орієнтованістю досліджуваних предикатів на пасивний суб'єкт (якісна ознака не потребує затрат енергії для свого виникнення та існування) пов'язана неконтрольованість якості з боку її носія. Так, неможливим є утворення імперативів з предикатами якісної семантики, що лише підкреслює специфіку внутрішньої належності якісної ознаки суб'єктові та його нездатність змінити відповідний стан речей: **Май успіх, *Май здібність* тощо. Поодинокі висловлювання з формальною семантикою спонукальності типу *Май же ж гонор! Хіба тобі ще не остогиділо ходити по жебрах і вкривати осоромою свій славний рід?* (З. Тулуб) є висловлюваннями-побажаннями про те, щоб щось мало місце, а не спонукається до діяльності сам суб'єкт [7, 112]. Проте існує ряд ознак, зовнішній вияв яких характеризує поведінку суб'єкта, що знаходиться під його контролем [2, 71], як-от: *Макогоненко відзначався хитрістю і лукавством, приховуючи свою справжню сутність під машкарою добродушності, щиросердості й простакуватості* (З журналу). – У даному прикладі репрезентована потенційна здатність особи власними вчинками, сукупність яких складає її поведінковий тип, виробити в оточуючих її індивідів хибне уявлення про специфіку стану її душі, притаманні їй вроджені якості та відповідне відношення до навколишнього світу.

На відміну від одновалентних предикатів якості, що визначають якісну ознаку безвідносно до інших предметів, як постійну, внутрішню ознаку певного предмета, двовалентні досліджувані предикати виражають якість у зв'язку з ознакою іншого предмета, тобто потребують певного конкретизатора, що робить їх семантично достатніми, надає їм необхідної семантичної повноти [8, 8; 6, 64]. Семантика таких предикатів якості спричиняє двомісність їх валентної рамки: крім валентної позиції актанта із семантичною функцією носія якісної

---

¹ На думку О.М. Селіверстової, здатність існувати в кожен даний момент часу як дещо ціле зумовлює усвідомлення властивостей як параметрів, що створюють якісну характеристику об'єкта [7, 127].

ознаки вони відкривають ще одну обов'язкову валентну позицію – позицію актанта із семантичною функцією об'єкта.

Залежно від способу представлення якісної ознаки істоти або предмета виділяють два різновиди об'єктної валентності досліджуваних предикатів [9, 88]:

1. Валентність об'єкта порівняння, за якої якісна ознака суб'єкта виражається шляхом порівняння її з ознакою об'єкта, як-от: *Почерк потерпілого відзначався схожістю на почерк підсудного, чим останній і скористався для здійснення своєї брудної оборудки* (З газети). – У реченнях такого характеру вказівка робиться на часткову чи абсолютну спільність ознак порівнюваних істот або предметів, тобто на їх подібність чи тотожність.

2. Валентність об'єкта обмеження, за якої якісна ознака істоти або предмета, що має несамостійний характер, вимагає для свого вияву іншої особи або предмета як невід'ємних учасників описуваної ситуації позамовної дійсності: *Молодь того часу відзначалася вірністю пропагованим ідеалам, бо свято вірила у правильність обраного шляху...* (З журналу). – Репрезентована у наведеному прикладі якісна ознака у значенні постійності (незрадливості) у поглядах і почуттях, нездатності на зраду не може виявлятися безвідносно до певної особи, предмета чи явища, які виконують роль своєрідного адресата, на якого спрямована виражена предикатом якість суб'єкта.

Проте об'єктна синтаксема властива не лише двовалентним предикатам якості, а й одновалентним, що спеціалізуються на безвідносному вияві якісної ознаки. Характеристична ознака істоти чи предмета може мати певні обмеження у своєму вияві, суть яких полягає у наявності інших осіб або предметів, щодо яких виявляє свою ознаку її носій – суб'єкт якості. Наприклад: *Як не дивно, цей зовсім непримітний з вигляду чоловік виявився керівником найбільшого в Україні підприємства стратегічного призначення, відзначаючись вимогливістю до працівників та привітністю із представниками контролюючих органів* (З газети). – У наведеному прикладі вияв абсолютної постійної ознаки суб'єкта якості (вимогливість і привітність є

сутнісними характеристиками особи, що не вимагають обов'язкової присутності об'єкта) обмежується певним об'єктом – істотою чи предметом, що дає підстави кваліфікувати такий об'єкт як об'єкт обмеження. Такий об'єкт при одновалентних предикатах якості має факультативний характер.

Факультативну валентну позицію зі значенням об'єкта обмеження можуть зумовлювати і деякі двовалентні аналітичні предикати якості. Так, наприклад, у реченні *Любка, яка відзначалася схожістю з лиця на Нимидору, росла, як у садку вишня* (З журналу) об'єктна синтаксема з *лиця* сприяє конкретизації та деталізації вияву якісної ознаки суб'єкта (частина тіла людини стає відправним пунктом порівняння), що відповідає завданню комунікації.

Специфічним виявом двовалентності предикатів якості є злиття двох валентних позицій залежних іменників в одну синкретичну валентну позицію “суб'єкта якості – об'єкта обмеження / порівняння”. Наприклад: 1) *Парадоксальним було те, що близнюки відзначалися байдужістю один до одного* (З журналу). 2) *Вони [мати з сином] відзначалися схожістю в обличчях* (А. Кримський). – У наведених конструкціях об'єкт, який обмежує вияв якісної ознаки, подібно до об'єкта порівняння, виражається нерозчленовано, тобто невіддільно від суб'єкта якості.

Серед тематичних різновидів якісної ознаки безвідносної міри вияву неоднослівними найменуваннями дієслівного типу передаються: 1) типові риси характеру, вдачі, поведінки людей, особливості їх психічного складу (*відзначатися гордістю, щирістю, ввічливістю, жадібністю, тактовністю, темпераментністю* тощо); 2) типові якості та характерні особливості природи або поведінки живих істот – тварин, птахів, риб, комах (*відзначатися хитрістю, впертістю, лякливою тощо*); 3) кольорові ознаки предмета (*відзначатися білизою, жовтизою* тощо); 4) розмір, обсяг, відстань (*відзначатися мілкістю, короткістю, повнотою* тощо); 5) фізичні якості істот (*мати здоров'я, силу; відзначатися квалістю, слабкістю* тощо); 6) ознаки, що сприймаються дотиком (*відзначатися твердістю, м'якістю, пухкістю, цупкістю, липкістю* тощо); 7) смакові якості (*відзначатися солоністю,*

терпкістю, пекучістю, жирністю тощо); 8) ознаки, що сприймаються органами нюху (відзначатися пахучістю, духмяністю, смердючістю, затхлістю тощо); 9) звукові властивості (відзначатися дзвінкістю, гучністю, милозвучністю, мелодійністю тощо); 10) температурні властивості (відзначатися прохолодою тощо); 11) зовнішні обриси, контури (тобто зовнішня форма) конкретних предметів чи частин людського тіла (відзначатися округлістю, опуклістю, увігнутістю, звивистістю, стрімкістю тощо); 12) вікові ознаки людей, тварин, рослин і предметів (нашіти молодістю; відзначатися ветхістю, поважністю, солідністю, статечністю тощо); 13) соціальне становище людей (відзначатися багатством, заможністю, статечністю – бідністю, вбогістю, злиденністю тощо); 14) фізичні властивості речовин і матеріалів (відзначатися в'язкістю, сипучістю, липкістю, гнучкістю, ламкістю (крихкістю), пружністю, ковкістю, еластичністю, їдкістю, клейкістю тощо); 15) інтелектуальна спроможність людей (мати розум, здібність; відзначатися тямущістю, кмітливістю, дотепністю, геніальністю тощо); 16) інші ознаки (відзначатися рвучкістю, плавністю, стрімкістю, цінністю, просторістю тощо).

До якісних ознак співвідносної міри вияву, що виражаються предикатними СДІС на позначення якості, належать: 1) подібність / відмінність (*мати схожість, відмінність; відзначатися тотожністю, адекватністю, аналогічністю, відповідністю тощо); 2) зрозумілість / незрозумілість, доступність / недоступність (відзначатися (не)зрозумілістю, (не)доступністю, дохідливістю тощо); 3) корисність / шкідливість, доцільність / недоцільність (відзначатися корисністю, шкідливістю, (не)доцільністю, (не)потрібністю, необхідністю тощо); 4) зв'язки між науковими поняттями чи одиницями (мати симетрію, мати / зберігати пропорцію, відзначитися паралельністю, симетричністю, пропорційністю тощо); 5) залежність / незалежність (відзначатися вірністю, відданістю тощо).*

Завдяки гнучкості семантики іменникового компонента неоднослівні найменування якості мають змогу доповнювати експліковану якісну ознаку

кількісними характеристиками, тобто називати ознаку і вказувати водночас на інтенсивність її вияву у відповідних предметах. Наприклад: *Шкіра чоловіка відзначалася жовтуватістю, від чого мимовільному спостерігачеві трагедії та її наслідків ставало млосно і хотілося якомога швидше втекти з місця пригоди і не бачити цієї жахливої картини* (З газети); *Двірник, що відзначався підстаркуватістю і був заслабким для щоденної праці за будь-якої погоди, на диво швидко прошигнув до під'їзду і закликав на допомогу дебелих молодиків із тринадцятої квартири* (І. Микитенко). – Формальними засобами послаблення (посилення) вияву якісної ознаки особи чи предмета є, як видно із наведеного прикладу, засоби префіксації-суфіксації. Виразити надмірний ступінь вияву якісної ознаки можуть і дієслівні компоненти досліджуваних сполук. Зокрема, дієслово *нашити* у реченні *В той час, як царські вояки **нашили здоров'ям** і мали змогу як завгодно довго продовжувати блокаду фортеці, зморені голодом заручники ледве спромоглися на кілька гарматних пострілів, та й то безцільних* (З журналу) допомагає передати відмінний фізичний стан суб'єкта якості без залучення сторонніх ад'єктивних чи прийменниково-відмінкових конкретизаторів.

На відміну від однослівних еквівалентів, що виражають якісну ознаку особи чи предмета, завдяки семантиці дієслівного компонента досліджувані неоднослівні предикати здатні не тільки вказувати на наявність цієї ознаки, але й на аспекти набуття та втрати її суб'єктом. Порівняйте: *У Румунії місто Ботошани **набуло популярності** завдяки своїм двадцяти п'яти криницям, кожна з яких є оригінальним витвором* (А. Данилюк); *Новий, унікальний засіб для чищення ванн, що **користується попитом** серед домогосподарок країни, виявився надзвичайно шкідливим для здоров'я майбутніх мам препаратом* (З газети); *Всупереч гучним заявам і нечуваним (попросту безпідставним) погрозам завоювати увесь світ, гурт досить швидко **втрачає популярність**, що призводить до закономірного його розпаду* (З журналу).

Як відомо, розмаїття явищ об'єктивної та суб'єктивної дійсності й специфіка їх взаємодії знаходять відображення у комунікативних одиницях

ускладненої семантичної структури. Поширення предикативного ядра різного роду детермінантами допускають і речення з неоднослівними предикатами якості, відображаючи тенденцію мови до експлікації великих об'ємів інформації мінімальними засобами.

Речення з предикатними СДІС на позначення якості можуть ускладнюватися такими синтаксемами:

1. **Порівняльними синтаксемами:** *Як і попередній собака, Рекс відзначався вірністю своїм господарям, справно виконуючи усі покладені на нього обов'язки й щодень заробляючи по величезній костомасі “за заслуги”* (В. Речмедін). – Синтаксема з порівняльним значенням конденсує порівняльні семантико-синтаксичні відношення¹ між підрядною порівняльною і головною частинами згорнутого складнопідрядного речення, причому спільна для обох суб'єктів якісна ознака виражається одним предикатом – предикат якості підрядної порівняльної частини, що є лексично тотожним предикату головної частини складнопідрядного речення, зазнає абсолютної редукції.

2. **Локативними синтаксемами:** *Територія довкола атомної електростанції відзначалася забрудненістю, що не раз ставало темою обговорення в урядових колах* (З газети). – Локативні синтаксеми вказують на різні параметри локалізації якісної ознаки щодо просторового орієнтира, сприяючи адекватному відображенню позамовної ситуації.

3. **Часовими синтаксемами:** *Думка батьків завжди мала вагу для обох братів* (М. Слабошпицький). – Синтаксеми зі значенням темпоральності вводять певні часові характеристики у сферу відображуваних якісних ознак та особливостей їх вияву, створюючи відповідне темпоральне тло для позначеної події.

4. **Причинними синтаксемами:** *Він [боксер] має силу лише завдяки біологічно активним добавкам, які є широко розрекламованими і легкодоступними навіть у нас* (З журналу). – У наведеному прикладі

---

¹ Порівняльні семантико-синтаксичні відношення є синтезом двох типів власне-семантичних відношень – модально-пропозитивних і відношень тотожності [4, 79; 5, 136].

репрезентована потенційна здатність особи чи предмета зумовлювати зміни сутнісних характеристик інших осіб чи предметів, внаслідок чого обмежене коло якісних ознак, що зазнають впливу, отримують здатність створюватися / знищуватися, змінюватися чи підтримуватися.

5. **Допустовими синтаксемами:** *Незважаючи на складні стосунки з чоловіком, Марія пішла молодістю й здоров'ям, знаходячи розраду своїм сумним думкам у догляді за рідною донечкою Софійкою...* (С. Журахович). – Різнострамованість описуваних у наведеному прикладі явищ сприяє інтенсифікації вияву вираженої СДІС якісної ознаки.

Специфікою речень із неоднослівними предикатами якості є неможливість ускладнення їх предикативного ядра цільовими та умовними синтаксемами, а також випадки ускладнення семантики локативних синтаксем значенням об'єкта обмеження: *Новий препарат користується популярністю не лише в Україні, а й далеко за її межами* (З газети); *Комбайни вітчизняного виробництва мають попит на селі* (З газети). – Синкретизм значення утворених синтаксем дає змогу експлікувати об'єкт обмеження вияву якісної ознаки істоти або предмета засобами окреслення місця її просторової локалізації.

Отже, СДІС якісної семантики відіграють у семантико-синтаксичній структурі речення роль аналітичного предиката якості. Характер представлення якісної ознаки предикатом – безвідносно до інших предметів чи у зв'язку з ознакою іншого предмета – зумовлює його валентне оточення: безвідносно виражена якісна ознака породжує зв'язок предикатів якості лише з носієм якісної ознаки; ознака, що виходить за межі предмета, крім суб'єкта якості вимагає наявності об'єкта порівняння чи об'єкта обмеження. Завдяки розчленованому характеру номінації предикатних СДІС на позначення якості їх семантика може ускладнюватися додатковими характеристиками, що розкривають специфіку якісної ознаки особи чи предмета. До переваг досліджуваних неоднослівних предикатів відноситься також невласлива однослівним еквівалентам здатність експлікувати аспекти набуття і втрати

певної якісної ознаки суб'єктом. Семантична структура речень із аналітичними предикатами якості допускає ускладнення її порівняльними, локативними, часовими, причиновими, допустовими синтаксемами, а також синтаксемами із синкретичним локативно-об'єктним значенням.

Література

1. Адамец П. О семантико-синтаксических функциях девербативных и деадъективных существительных // Филологические науки. – 1973. – № 4. – С. 40-46.
2. Булыгина Т.В. К построению типологии предикатов в русском языке // Семантические типы предикатов / Под ред. О.Н. Селиверстовой. – М.: Наука, 1982. – С. 7-85.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
4. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
5. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. – К.: Наук. думка, 1991. – 191 с.
6. Почепцов Г.Г. Конструктивный анализ структуры предложения. – К.: Вища шк., 1971. – 191 с.
7. Селиверстова О.Н. Второй вариант классификационной сетки и описание некоторых предикативных типов русского языка // Семантические типы предикатов / Под ред. О.Н. Селиверстовой. – М.: Наука, 1982. – С. 86-157.
8. Степаненко М.І. Прикметниково-іменникові словосполучення у сучасній українській мові (формально-синтаксичний і семантичний аналіз). – Полтава, 1992. – 103 с.
9. Тимкова В.А. Двоскладні речення з предикатами якості в українській мові: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Вінницький держ. аграрний ун-т. – Вінниця, 1997. – 174 с.